

HCS D

**Human capital and social
development.**

2024 – volume 7, issue 1

**Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish
jurnali.**

2024 – 7-jild, 1-son

www.hcsd.samdu.uz

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITETI**

**Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish jurnali
Journal Human capital and social development
Журнал Человеческий капитал и социально-развитие
Jurnali**

7-jild, 1-son (Mart) 2024.

Jurnal 2021-yilda tashkil topgan.

Davriyligi: har ikki oyda

Davriy nashirning rasmiy nomi: “Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish”-“Human capital and social development”-“Человеческий капитал и социальное развитие”
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 19.05.2021 sanada berilgan №1179 guvohnomasi bilan ro‘yhatdan o‘tgan.

Junal: O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023 yil 30 noyabrda 342/3-son qarori bilan tasdiqlangan Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) Ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yhatiga kiritilgan.

Jurnal asoschilari: Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Inson resurslari va mahalla tarqqiyotini boshqarish instituti.

Nashr etuvchi: SamDU tahririy-nashriyot bo‘limi.

Xalqaro indeksi: ISSN 3030-3672

Tahririyat telefoni: +998 (94) 283 56 78, +998 (90) 502 13 03

Pochta manzili: 140104, Samarqand shahar., Universitet xiyoboni, 4

Web-sayt: www.hcsd.samdu.uz.

E-mail: ikromnasimov2020@gmail.com

«INSON KAPITALI VA IJTIMOIIY RIVOJLANISH»
«HUMAN CAPITAL AND SOCIAL DEVELOPMENT»
«ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ»
JURNALI

Bosh muharrir: t.f.d., prof. Xalmuradov Rustam Ibragimovich

Bosh muharrir o‘rinbosari: f-m.f.n., dots. Xushvaqtoy Hakim Abdilhakovich

Kotib: PhD., dots., Korjavova Xurshida Abdulmalikovna

Texnik muharrir: assistent., Rabbimov Muxriddin Musoqul o‘g‘li

TAHRIRIYAT KENGASHI

O‘zFA akademigi, i.f.d., prof. Abdurahmonov Qalandar Xodjayivech

O‘zFA akademigi, i.f.d., prof. G‘ulomov Saidaxror Saidaxmedovich

i.f.d., prof. Нехода Евгения Владимировна (Россия)

i.f.d., prof. Xolmo‘minov Shayzoq Raxmatovich (TDIU)

i.f.d., prof. Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich (SamISI)

i.f.d., prof. Muxammedov Murod Muxammedovich (SamISI)

i.f.d., prof. Arabov Nurali Uralovich (SamDU)

i.f.d., prof. Safarov Baxodirxon Shaxriyovich (SamDU)

i.f.d., prof. Nasimov Dilmurod Abdulloyevich (SamDU)

i.f.n., prof. Aslanova Dilbar Xasanovna (SamISI)

PhD, dots. Djurakulov Shoxrux Davronovich (SamDU)

i.f.n., dots. Yuldashev Shamsiddin Qiyomiddinovich (SamDU)

i.f.n., dots. Nizamov Axtam Numonovich (SamDU)

i.f.n., dots. Bozorov Berdimurod Ulug‘murodovich (SamDU)

i.f.n., dots. Boboqulov Bahromqul Mamatkulovich (SamDU)

i.f.n., dots. Kushatov Rustam Xaydarovich (SamDU)

i.f.n., dots. Porsayev Ganidjan Muxamedovich (SamDU)

i.f.n., dots. Alibekova Saodat Lapasovna (SamDU)

PhD, dots. Nasimov Ikrom Xusanovich (SamDU)

PhD, dots. Ernazarov Ortiq Eshnazarovich (SamDU)

PhD, dots. Ulug‘murodova Nodira Berdimuradovna (SamDU)

PhD, dots. Sharifov Shuhrat Saidahmadovich (SamDU)

PhD, dots. Maxmudova Mohinur Ravshanbekovna (SamDU)

PhD, dots. Bakayev Ziyovuddin Toshbolta o‘g‘li (SamDU)

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИДА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИКНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ

А.Б.Фарходов¹ Д.Б.Фарходова²

1. Тошкент давлат иқтисодиёт университети Самарқанд филиали, Самарқанд, Ўзбекистон.
2. Самарқанд давлат университети Инсон ресурслари ва маҳалла тараққиётини бошқариш институти, Самарқанд, Ўзбекистон.

OPEN ACCESS

HCSD

Correspondence

Фарходов Азизжон

Ботирович

Тошкент давлат

иқтисодиёт университети

Самарқанд филиали 4-курс

талабаси

Фарходова Динара Ботир

қизи

Самарқанд давлат

университети Инсон

ресурслари

ва маҳалла тараққиётини

бошқариш институти

2-курс талабаси

Received: 15 January 2024

Revised: 19 February 2024

Accepted: 24 February 2024

Published: 28 February 2024

Funding source for

publication: Samarkand State University.

Publisher's Note:

HCSD stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

Copyright: Journal Human

capital and social

development © 2 by

Samarkand State University is licensed

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Аннотация: Ушбу мақолада хизмат кўрсатиш корхоналарида ижтимоий-иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи омиллар таснифи, соҳасида амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар, ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш манбалари ва йўналишлари, ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини оширишда инсон омилининг роли, меҳнат салоҳияти ва истеъмолчиларга кўрсатиладиган хизматлар сифатини ошириш, хизмат кўрсатиш жараёнларини такомиллаштириш йўналишлари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: сервис иқтисодиёти, ижтимоий-иқтисодий самарадорлик, омиллар, меҳнат салоҳияти, хизмат кўрсатиш сифати, хизмат кўрсатиш жараёни, истеъмолчилар.

Аннотация: В данной статье представлена классификация факторов, влияющих на социально-экономическую эффективность на предприятиях сферы услуг, структурные изменения в сфере, источники и направления повышения социально-экономической эффективности, роль человеческого фактора в повышении социально-экономической эффективности, трудового потенциала. и качества услуг, предоставляемых потребителям, исследуются направления обслуживания для совершенствования процессов оказания услуг.

Ключевые слова: экономика услуг, социально-экономическая эффективность, факторы, трудовой потенциал, качество услуги, процесс обслуживания, потребители.

Abstract: In this article, the classification of factors affecting socio-economic efficiency in service enterprises, structural changes in the field, sources and directions of increasing socio-economic efficiency, the role of the human factor in increasing socio-economic efficiency, labor potential and the quality of services provided to consumers, service directions for improvement of rendering processes are researched.

Key words: service economy, socio-economic efficiency, factors, labor potential, service quality, service process, consumers.

Ҳозирги шароитда мамлакатимиз иқтисодий соҳалари ва тармоқларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши сифат жиҳатидан янги тизимга асосланиб амалга оширилиши ва ушбу тизим амал қилиш ва тартибга солишнинг ўзига хос қонуниятлари билан тавсифланиши керак. Хизмат кўрсатиш жараёнини тартибга солиш ва янгича ёндашувларнинг махсус институционал тизимини шакллантирилиши барча тармоқ ва фаолият соҳаларида ривожланишнинг белгиланган стратегик кўрсаткичларига эришиш имконини беради.

Республикамизда мустақиллик йилларида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар негизда вужудга келаётган янги иқтисодий муносабатлар хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш учун қулай имкониятлар яратди. Яъни иқтисодий ислохотлар хизмат кўрсатиш корхоналари ва ташкилотлари фаолиятларини такомиллаштириш, янги хизмат кўрсатиш шакллари ва усуллариининг вужудга келишига имконият яратди.

Бугунги кунда республикамиз иқтисодийини модернизациялаш жараёнида хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини мунтазам равишда барқарор иқтисодий ривожланиши уларнинг хўжалик фаолияти интенсивлигини таъминлашнинг муҳим омили ҳисобланган ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш механизmlарини такомиллаштиришни зарурат этмоқда. Ушбу жараёнда хизмат кўрсатиш корхоналари фаолиятлари самарадорлигини ошириш механизми билан боғлиқ бўлган хизмат кўрсатиш

интенсивлигини таъминлаш, соҳа корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш, иқтисодий ресурслардан тежамли фойдаланиш, меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигига эришиш, ишлаб чиқарилган хизматлар сифатини ва унинг натижадорлигини таъминлаш, хизматлар истеъмолчиларининг эҳтиёжларини тўлиқ қондириш вазифалари соҳанинг ўзига хос муаммоларидан бири ҳисобланади. Бу эса соҳада хизмат кўрсатиш жараёнларини такомиллаштириш орқали ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review)

Илмий адабиётларда сервис иқтисодийетида ресурслардан самарали фойдаланиш, хизмат кўрсатишнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигига эришиш, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан кўрсатиладиган хизматлар сифати ва рақобатбардошлигини ошириш ҳамда хизмат кўрсатиш жараёнларини такомиллаштиришнинг айрим жиҳатлари илмий-назарий ҳамда услубий жиҳатдан тадқиқ этилган.

Аванесова Г.А. [1, 215 б.] ўз асарида хизмат кўрсатиш секторидаги ресурслардан самарали фойдаланиш, соҳада ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш, истеъмолчиларнинг талабларига мувофиқ уларга кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш, меҳнат самарадорлигига эришиш йўналишларини тадқиқ этган.

Ерофеева А.П. [3, 141 б.] ўз асарида корхоналарда хизмат кўрсатиш жараёнларини такомиллаштириш, хизмат кўрсатиш соҳаси

субъекларининг рақобат устунлигини таъминлаш, соҳада корхоналарида хизматлар сифатини уларнинг истеъмол хусусияти билан боғлиқлиги, хизматларнинг сифатини баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари, хизматлар кўрсатиш жараёнларини интенсив омиллар асосида такомиллаштириш ҳамда хизмат кўрсатиш корхоналарида персонални бошқариш тизимини модернизациялаш жараёнлари тадқиқ этилган.

Ватолкина Н.Ш. [2, 374-382 б.] ўз мақоласида хизмат кўрсатиш соҳасида «хизматлар сифати» категориясининг моҳиятини ёритиб бериш, хизматларнинг истеъмол хусусиятлари ва сифатининг замонавий моделларини тизимлаштириш, хизматлар сифатини бошқариш ва уларнинг таққослама тавсифига асосланган ҳолда хизматлар сифатини баҳолаш усуллари тадқиқ этилган.

Пардаев М.Қ. [4, 133 б.] таҳрири остида ёзилган ўқув қўлланмада хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш муаммолари, хизмат кўрсатиш соҳасида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари, меҳнат унумдорлигини ошириш омиллари ва йўналишлари тадқиқ этилган. Шунингдек, мавзуга доир жиҳати бўйича сервис ва туризм соҳаларини ривожлантиришнинг ижтимоий, иқтисодий ва институционал асослари илмий жиҳатдан тадқиқ этилган.

Мазкур мақолада аввалги амалга оширилган тадқиқотларга таяниб хизмат кўрсатиш тармоқларида иқтисодий ўсиш омилларининг сифат ва миқдорий баҳолаш, ушбу

омилларнинг ҳар бирининг хизмат кўрсатиш соҳа ва тармоқлари ўсишига қўшаётган ҳисасини аниқлаш ҳозирги кунда ҳам муҳим илмий масала бўлиб ҳисобланади. Юқорида келтирилган муаллифларнинг асарларида турли омилларнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорликка таъсирини баҳолаш асосида иқтисодий ўсишнинг умумий жиҳатлари аниқланган. Ушбу тадқиқотларда хизмат кўрсатиш корхоналарида ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш омиллар ва йўналишлари тизимли равишда ўрганилмаган. Шунга қўра, тадқиқотимизнинг илмий моҳияти шундаки, хизмат кўрсатиш корхоналарида ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш йўллари тадқиқ этилган.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Тадқиқот жараёнида хизмат кўрсатиш корхоналарида иқтисодий ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш бўйича иқтисодий тизимлар ва нисбатларни ўрганишга диалектик ва тизимли ёндашув, комплекс баҳолаш, қиёсий ва солиштирма таҳлил, статистик ва динамик ёндашув ҳамда гуруҳлаш усулларида фойдаланилди.

Иқтисодий самарадорлик хўжалик юритувчилар фаолиятлари натижасини акс эттиради, ижтимоий самарадорлик эса иқтисодий субъектларнинг ижтимоий самарадорлигини, уни жамият ҳаётининг турли томонларига таъсирини акс эттиради. Бунда ижтимоий ва иқтисодий самарадорлик муайян даражада ўзаро боғлиқ аниқланди. Шунингдек, сервис иқтисодиётида иқтисодий

самарадорликни белгиловчи кўрсаткичлар таснифланди ҳамда меҳнат самарадорлигини ошириш омиллари тадқиқ этилди.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Хизмат кўрсатиш корхоналарида ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш соҳасида стратегик вазифаларни муваффақиятли бажариш учун ижтимоий ва иқтисодий кўрсаткичларни баҳолаш ва ишлаб чиқариш жараёнини режалаштириш ҳамда таҳлил қилишнинг илмий асосланган базасини такомиллаштириш, ресурслардан тўлиқ фойдаланишга таъсир этувчи омилларни ўрганиш биринчи даражали аҳамиятга эгадир.

Корхоналарда яхлит ҳолда ҳўжалик фаолиятини ташкил этиш самарадорлигининг юқори суръатлари ижтимоий-иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи комплекс омиллардан илмий асосланган ҳолда фойдаланишни таъминлайди. Бу ҳозирги кунда айниқса долзарб ҳисобланади. Чунки, республикамізда фаолият юритаётган кўпчилик фирмалар катта харажатларни талаб этмайдиган ресурслар ҳисобига уларни яшаб қолишини таъминлайдиган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш алоҳида муҳим ҳисобланади.

Бироқ замонавий бошқарув назарияси ва амалиётида мазкур мавзу бўйича назарий ва амалий ишланмалар етарлича эмас. Бу шунга олиб келадики, ҳозирги вақтда турли хил омиллар таъсирини баҳолаш масалалари ёки иқтисодий ҳолатнинг реал ҳолатини ҳисобга олмаган ҳолда ёки турли ўхшаш кўрсаткичлар ҳақида умумлашган тақдимот, соғлом фикр нуқтаи назаридан ҳал қилинмоқда.

Ижтимоий-иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи

омилларнинг тўғри таснифи тўғрисидаги масала муҳим аҳамиятга эга. Бундай таснифнинг тузилишида таъкидлаш керакки, бу омиллар алоҳида эмас, балки ўзаро бир-бирига боғлиқ ҳолда таъсир кўрсатади.

Ижтимоий-иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи омиллар таснифининг назарий аҳамияти шундан иборатки, у корхона фаолиятининг муайян йўналишларини ҳисобга олган ҳолда самарадорликнинг моҳиятини тўлиқ очиб бериш, омиллар ўртасидаги нисбатни аниқлаш, алоҳида омиллар таъсирининг хусусиятларини ёритиб бериш имконини беради.

Бундай таснифдан фойдаланиш такрорланиш ҳисобини олдини олиш асосида ҳар бир омилнинг алоҳида таъсирини аниқлаш ҳамда яхлит ҳолда ижтимоий-иқтисодий самарадорлик ўсишини тўғри аниқлаш ва фойдаланиш имконини берувчи омилларнинг натижадорлигини ҳисобга олиш имконини беради.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида инсон ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги ўсишининг омиллари таснифи бўйича тавсиялар иқтисодий адабиётларда бир неча бор келтирилган. Умумий тамойилга кўра, бу тасниф уларнинг моҳиятига кўра, йириклашган гуруҳда омилларнинг катта ёки кичик доирада бирлашиши ҳисобланди.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида ижтимоий-иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи омиллар тадқиқот мақсадига боғлиқ ҳолда таснифланиши зарур. Таҳлил жараёнида бу тасниф нафақат режалаштирилган даражага эришишни баҳолаш мақсадида, балки ижтимоий-иқтисодий самарадорликка алоҳида омилларнинг ҳақиқатда таъсирини аниқлаш учун қўлланилади [1, 137 б.].

Хизмат кўрсатиш корхоналарида ижтимоий-иқтисодий самарадорлини оширишнинг турли хил омиллари ва асосий йўналишлар мавжуд. Мавжуд омилларни уч белгига кўра гуруҳларга бўлиш мумкин: манбаи бўйича, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари бўйича, омилларнинг ўрни ва амалга ошириш даражаси бўйича.

Таъсир этувчи омилларни ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш манбалари бўйича таснифлаш нималар ҳисобига ижтимоий меҳнатни тежашга эришиш мумкинлигини аниқлашга ёрдам беради. Шу жиҳатдан асосий омилларга қуйидагиларни киритиш мумкин: меҳнат сиғими, материал сиғим, фондлар сиғими ҳамда капитал маблағ талабчанликни камайтириш, ресурслардан оқилона фойдаланиш ва вақтни тежаш. Бироқ бундай таснифлаш етарлича талабга жавоб бермайди. Ушбу саволларга жавоб топиш учун ижтимоий-иқтисодий самарадорликни оширишнинг жами омилларини ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари бўйича гуруҳлаш зарур. Улар ижтимоий меҳнатни тежашга йўналтирилган физиологик, техник ва технологик, ташкилий-иқтисодий ва ижтимоий-психологик чоралар мажмуидан иборат. Бу йўналишлар хилма-хилдир. Энг асосийлари қуйидагилардан иборат:

– хизмат кўрсатиш таркибини яхшилаш;

– инновацион фаолиятни ривожлантириш, хизмат кўрсатиш жараёнларининг техник-иқтисодий даражасини ошириш, инновацияларни жорий этиш вақтини қисқартириш;

– хизмат кўрсатиш жараёнларини ихтисослаштириш, кооперациялаш ва ҳудудий жойлашувига кўра даражасини ошириш;

– бошқариш тузилмаси, молиялаштириш, иқтисодий баҳолаш, кредитлаш ҳамда моддий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш;

– когнитив омилларни ривожлантириш асосида ишчи-ҳодимларнинг касбий фаоллиги ва ташаббускорлигини оширишни йўлга қўйиш.

Хизмат кўрсатиш жараёнларини модернизациялаш ва соҳада ислохотларни чуқурлаштириш ижтимоий-иқтисодий самарадорликни оширишнинг асосий йўналиши ҳисобланади. Хизмат кўрсатиш корхоналарида ишлаб чиқариши самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишларидан яна бири фан-техника тараққиётини жадаллаштиришдир. Техник ва технологик омил меҳнат унумдорлигини ўстиришнинг камида учдан икки қисмини таъминлайди.

1-жадвал

Хизмат кўрсатиш корхоналарида ишчи-ҳодимларнинг меҳнат самарадорлигига таъсир этувчи омиллар таснифи

Омиллар	Омилларнинг мазмуни
Физиологик	Жинси, ёши, соғлиғи, ақлий қобилияти, физиологик қобилият ва бошқалар.

Техник ва технологик	Ечиладиган масалалар характери, меҳнатнинг мураккаблиги, техник янгиланиш, илмий техник ютуқлардан фойдаланиш даражаси, ишлаб чиқаришнинг техник-иқтисодий даражаси, фондлар билан курулганиш даражаси ва бошқалар.
Ташкилий	Меҳнат шароити, персонал категорияларининг нисбати, корхона ҳажми, иш тартиби, иш стажи, ишчилар малакаси, персоналдан фойдаланиш даражаси ва бошқалар.
Ижтимоий-иқтисодий	Ишчиларни моддий рағбатлантириш, суғурталаш, ижтимоий имтиёзлар, турмуш даражаси ва сифати, ва бошқалар.
Ижтимоий-психологик	Жамоадаги маънавий муҳит, ишчининг психофизиологик ҳолати, мақом ва тан олинис, корхонанинг ташкилий маданияти, ишчиларнинг иш фаолиятидан мамнунлиги, хизмат поғонасидан кўтарилиш истикболлари ва бошқалар.

Шунинг учун соҳада ижтимоий-иқтисодий самарадорликни оширишнинг асосий омили бўлиб, персонал меҳнати самарадорлигига таъсир этувчи омилларни аниқлашни ҳам назарда тутлади. Иқтисодий моҳиятидан келиб чиққан ҳолда хизмат кўрсатиш корхоналарида ишчи-ҳодимларнинг меҳнат самарадорлигига таъсир этувчи омилларнинг қуйидаги таснифини таклиф этамиз (1-жадвал).

Ҳозирги кунда хизмат кўрсатиш соҳасида ижтимоий ва иқтисодий самарадорликни ҳар томонлама чуқур ўрганиш ва тушуниш учун алоҳида унинг мезонлари ва кўрсаткичларини ишлаб чиқиш зарурдир. Лекин бунда ижтимоий ва иқтисодий самарадорлик мезонлари ва кўрсаткичлари ўзаро боғлиқ эмас, деган фикр келиб чиқмайди. Аксинча, улар узвий боғланган ва бир-бирини тақозо қилади, тўлдиради.

Хизмат кўрсатиш соҳасида иқтисодий самарадорлик сифат жиҳатидан ҳисоблаб чиқилмаса ва ўлчанмаса, уни мунтазам ошириб бориши бўйича белгиланган ишларни бажариб бўлмайди.

Муайян иқтисодиёт тармоқлари сингари хизмат кўрсатиш

корхоналарида самарадорлик мезонлари ва кўрсаткичлари иқтисодий ва ижтимоий самарадорлик мезонларига бўлинади. Хизмат кўрсатиш соҳасида иқтисодий самарадорликни ўрганишда унинг моҳияти, мезонлари ва кўрсаткичларини тўғри тушуниш ва ҳисоблаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Иқтисодий самарадорлик сифат жиҳатдан ҳисоблаб чиқилмаса ва ўлчанмаса, уни мунтазам ошириб бориш бўйича белгиланган тадбирларни бажариб бўлмайди.

Хизмат кўрсатиш корхоналарининг самарадорлигини умумий мезонини белгилашда ҳам ҳозирча ягона ёндашув мавжуд эмас. Баъзи иқтисодчилар фикрича, хизмат кўрсатиш юксак даражада бўлган ва барча ресурслардан оқилона фойдаланган ҳолда аҳолининг талабини тўлароқ қондириш хўжалик фаолияти самарадорлигининг мезони ҳисобланади. Кўпгина иқтисодчилар харид қувватига эга бўлган аҳолига халқ истеъмоли буюмларига бўлган талабини қондириш даражаси хизмат кўрсатиш фаолияти самарадорлигининг умумий мезони ҳисобланади, дейишса, бошқалар хизмат кўрсатиш жараёни

самарадорлиги ўзаро боғланган асосий кўрсаткичлар тизими билан белгиланиши керак, кўрсаткичларни бу тизими хизмат кўрсатишда яратилган ялпи даромади миқдорини; аҳолига кўрсатиладиган хизматларининг миқдорини тўла акс эттиради, дейишади.

Хизмат кўрсатиш корхоналари хўжалик фаолиятида самарадорликни комплекс таҳлил қилиш фақат унинг мезонини ўз ичига олиш билан чегараланиб қолмаслиги зарур, чунки мезон асосан самарадорликни оширишнинг моҳияти ва асосий вазифаларини ифодалайди, лекин ўлчов ҳамда баҳолаш воситаси бўлиб хизмат қила олмайди. Бу вазифаларни самарадорлик кўрсаткичлари бажаради.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланган ҳолда аҳолининг хизматларга бўлган талабларни тўлиқ ва сифатли қондириш асосида юқори натижадорликка эришиш хизмат кўрсатиш фаолияти самарадорлигининг бош мезони ҳисобланади (2-расм).

Иқтисодий самарадорликнинг ўсиши ишлаб чиқаришнинг ҳар қандай шакли ривожланишнинг обектив қонуниятидир, чунки жамиятнинг ривожланиши ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажми ва сифати ортиши, ишлаб чиқариш ва муомала харажатлари камайиши, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни амалга ошириш учун жамғармани кўпайтиришни талаб қилади.

Иқтисодий самарадорликнинг туб моҳияти сарфланган ресурс бирлигига олинган натижадан иборатдир. Малумки, натижалар ва сарф харажатлар такрор ишлаб чиқариш жараёнининг асосий жиҳатларини умумлаштиради, хизмат кўрсатиш корхонаси кам сарф-харажатларни қилган ҳолда юқори натижадорликка эришишдан манфаатдордир. Бу тармоқ ялпи ишлаб чиқариш ва муомала жараёнининг умумий иқтисодий тамойили бўлиб, ресурслардан фойдаланиш билан унинг натижалари ўртасидаги оқибат сабабли алоқадан иборат бўлган фаолият самарадорлигини оширувчи қонун сифатида майдонга чиқади [3, 45 б].

2-расм. Хизмат кўрсатиш корхоналарида ресурслардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини асосий мезонлари чизмаси

Ижтимоий самара, самарадорлик тушунчалари кўпгина иқтисодий адабиётларда учрасада, ҳалигача ижтимоий самара ва самарадорликнинг мезони ва кўрсаткичлари қандай баҳоланади ва ҳисобланади деган саволларга ҳалигача аниқ жавоб йўқ.

Умуман олганда, инсоннинг ҳар томонлама ва уйғун ривожланиши учун мақсад қилиб қўйган жамиятнинг ижтимоий мақсадига эришиши – ижтимоий самарадорлик мезонидир. Мазкур тушунча нуқтаи назардан турлича қарашлар мавжуд. Жамиятнинг ҳозирги ривожланиш босқичида баркамол инсоннинг камол топишида кўмаклашувчи восита ижтимоий самарадорлик мезони ҳисобланади.

Ижтимоий самарадорлик бир эмас, балки бир нечта мезонга эгадир. Унинг биринчи мезони – халқнинг эҳтиёжини қондириш даражаси ва жамиятнинг ижтимоий таркибини такомиллаштириш бўлса, иккинчи мезони самарадорликнинг ўсишига

билвосита таъсир қилувчи истеъмол жараёнларини камайтиришдир (3-расм).

Бизнинг фикримизча, хизматлар соҳаси сифатидаги ижтимоий самара товарлар ва хизматларга бўлган талабни юқори савдо хизмати кўрсатган ҳолда тўла қондириш, хизмат кўрсатиш корхонаси хўжалик фаолияти сифатига эга меҳнат шaroитларини яхшилаш, ходимларнинг фондлар билан қуролланиш даражасини ошириши ва хизмат кўрсатиш маданиятини юксалтириш тушинилади.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги бевосита юқорида келтирилган иқтисодий ва ижтимоий самарадорлик мезонлари билан боғлиқ ва узвийликда бўлиб, муомала жараёнида иқтисодий натижаларга эришиш бўйича ижтимоий ва иқтисодий самарадорлик балансининг иқтисодий муносабатлари орқали акс этиши тушунилади.

3-расм. Хизмат кўрсатиш корхоналарида ресурслардан фойдаланишнинг ижтимоий самарадорлигини асосий мезонлари чизмаси

Иқтисодий самарадорлик субъектларининг ижтимоий хўжалик субъектлари фаолияти самарадорлигини, уни жамият натижасини ифода этади, ижтимоий самарадорлик – хўжалик таъсирини намоён этади. Бундай

холомда ижтимоий ва иқтисодий самарадорлик маълум бир даражада узвий боғлиқ ҳисобланди. Ижтимоий самарадорликни таъминлаш кишиларнинг ижтимоий ҳаёт тарзини яхшиланиб бориши ҳисобланиб, у иқтисодий самарадорликни оширишга хизмат қилади [6, 95 б.].

Пировардида у ходимнинг меҳнат қилиш лаёқатиға ижобий таъсир кўрсатиб, меҳнат унумдорлигини оширишга шарт-шароит яратади. Шунга кўра, аниқ ижтимоий дастурни реализация қилиш учун иқтисодий асос бўлиши зарур. Ушбу иқтисодий асос хизмат кўрсатиш корхоналарининг иқтисодий самарадорлигини ошириш орқали эришилади.

Демак, сервис иқтисодиётида самарали фаолиятни амалга оширишнинг янгича моҳиятини қуйидагича келтириш мумкин: фаолият самарадорлигига эришиш самарадорлик тушунчасининг мазмун-моҳияти билан аниқланмайди, балки ижтимоий самарадорлик кўрсаткичлари орқали баҳоланади. Мазкур кўрсаткичлар иқтисодий самарадорликни аниқловчи кўрсаткичларга қараганда кенг мазмунга эга ҳисобланади. Самарадорликни ташкил этувчи сифат кўрсаткичларини ўзгариши хўжалик субъектлари фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш заруратини намоён этади. Шунга кўра, ижтимоий самарадорликни аниқ миқдорий ўлчовга тушириб бўлмайди. Бу эса анъанавий йўсинда самарадорликни фақат иқтисодий табиатини ифодалаш мумкин, унинг ижтимоий ва ижтимоий-иқтисодий жиҳатларини миқдорий мезонлар билан ўлчаш мураккабдир. Бундай

ёндашув ҳозирги даврда иқтисодиёт фанларида кенг тарқалгандир. Шу билан бирга, сервис иқтисодиёти шароитида самарадорликни баҳолашга бағишланган тадқиқотлар долзарб бўлиб бормоқда ва ушбу йўналишдаги илмий тадқиқотларга талаб, бизнинг фикримизча, анча юқоридир.

Хизмат кўрсатиш корхоналарининг ижтимоий ва иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичлари тизимида иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари алоҳида ўринга эга.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръати ва маҳсулотни меҳнат сиғимининг пасайиши ўртасидаги ўзаро боғлиқлиги қуйидаги формула билан ифодаланади:

$$MU_{yc} = \frac{M_{sig} \times 100}{100 - M_{sig}}, \quad (1)$$

бу ерда: MU_{yc} – меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръати;

M_{sig} – меҳнат сиғими.

$$MC_{nac} = \frac{MU_{yc} \times 100}{100 + MU_{yc}}, \quad (2)$$

бу ерда: MU_{yc} – меҳнат унумдорлигининг базис даврига нисбатан ўсиш суръати (%);

MC_{nac} – меҳнат сиғимининг

базис даврига пасайиши (%);

Хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнат унумдорлигини умумий ўсиши (ΔMU) хизматлар кўрсатиш ҳажмини ошириш ва ишловчилар сонини камайиш ҳисобиға бўлинади ва у қуйидаги формула билан аниқланади:

$$\Delta MU = \frac{100 \times (\Delta B + \Delta IC_k)}{100 + C_k}, \quad (3)$$

бу ерда: ΔB – корхонада ҳисобот даврда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ўсиши, %.

$\Delta I C_k$ – корхоналарда ишловчилар сонини камайиш, %.

Агарда корхонада ишчилар сони камаймаса, ва аксинча кўпайиб борса, у ҳолда ишчилар сонининг фоизи тескари белги билан ифодаланади.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошиши ҳисобига соф маҳсулот ўсишининг ҳиссаси D_{cm}

$$(4) \quad D_{cm} = \left(1 - \frac{\Delta Y_u}{\Delta Y_{cm}} \right) \times 100\%,$$

бу ерда: ΔY_u – хизмат кўрсатиш корхоналарида ишчилар сонинг ўсиш суръати %;

ΔY_{cm} – соф маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати, %.

Хизмат кўрсатиш корхоналари фаолияти самарадорлигини атрофлича ва ҳар томонлама таҳлил қилиш учун унинг хусусий кўрсаткичлари билан бир қаторда умумлаштирилган кўрсаткичлар ҳам қўлланилади.

Иқтисодий адабиётларда умумлашган кўрсаткичларга: корхона рентабеллиги, харажатларнинг нисбий даражаси, асосий ва айланма фондлар самарадорлиги, сарфланган барча ресурсларнинг фонд самарадорлиги каби кўрсаткичлар киради.

Корхона рентабеллиги хизмат кўрсатиш корхонаси фаолиятининг натижавий кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Корхона рентабеллиги (R_k) хизмат кўрсатиш соҳасида соф фойданинг корхона асосий ва айланма активлари жами йиғиндиси

суммасига нисбатининг фоизидаги улуши билан аниқланади:

$$R_k = \frac{C\Phi \times 100}{\sum A\Phi + \sum HAA}, \quad (5)$$

бу ерда: $C\Phi$ – соф фойда ҳажми $\sum A\Phi$ – асосий ишлаб чиқариш фондлари жами қиймати; $\sum HAA$ – норматив бўйича айланма активлар суммаси.

Инсонларнинг ҳар томонлама ва узвий ривожланиш учун имконият яратишни мақсад қилган жамиятнинг пировард ижтимоий мақсадга эришиши ижтимоий самарадорликни асосий мезони ҳисобланади.

Ижтимоий самарадорликнинг иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларидаги кейинги мезони ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорликка эришишга билвосита таъсир этувчи истемол харажатларини камайтиришдир.

Хизмат кўрсатиш соҳасида ижтимоий самарадорликни ягона мезон асосида ўлчаб бўлмайди, чунки соҳа ривожланишини ижтимоий самарадорлигининг мезони ва кўрсаткичлари турли хилдир. Агарда ижтимоий самарадорлик мезони унинг мазмуни ва вазифаларини ифодаласа, кўрсаткичлари эса самарадорликни баҳолаш қуроли сифатида хизмат қилади [4, 114 б.].

Хизмат кўрсатиш корхона ва ташкилотларида ижтимоий самарадорликнинг статик кўрсаткичларини қуйидаги гуруҳларга ажратиб тадқиқ этиш мумкин:

1. Истемол талаби қондирилишини ифодаловчи статистик кўрсаткичлар;

2. Хизмат кўрсатиш вақти қисқаришини ифодаловчи кўрсаткичлар;

3. Мехнатнинг шарт-шароити ва табиати яхшиланишини ифодаловчи статистик кўрсаткичлар.

Истеъмолчилар эҳтиёжларини тўлиқ қондиришини ифодаловчи кўрсаткичларга қуйидагилар киради: аҳоли жон бошига тўғри келадиган хизматлар ҳажми; аҳоли жон бошига тўғри келадиган ялпи хизматлар миқдори; кўрсатиладиган хизматларнинг ўсиб бориш коэффиценти; хизмат кўрсатиш вақти қисқаришини ифодаловчи кўрсаткичлар; истеъмолчиларнинг хизмат кўрсатиш корхона ва ташкилотларида сарфлайдиган вақтини камайтириш коэффиценти; бир истеъмолчига хизмат кўрсатиш учун сарфланадиган вақт; ҳар бир истеъмолчининг хизмат кўрсатиш корхонасига қайта ташриф буюриши учун сарфланган вақт. Бу кўрсаткич ижтимоий самарани пасайганлигидан далолат беради; ўрта миқдорда бир марта хизмат кўрсатиш керак бўлган шахс учун сарфланадиган вақт.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнат шароитлари ва меҳнатнинг характерини ифодаловчи кўрсаткичларга: меҳнат жараёнларини автоматлаштириш (янги техника ва технологияларни қўллаш даражаси); корхоналарнинг бино ва иншоотларини замон талаблари даражасига жавоб бериши; хизмат кўрсатиш жараёнида илғорлар меҳнати тажрибасидан фойдаланиш даражаси; техник ва технологиялар, асбоб-ускуна ва механизмларни илғорлик даражаси; сервис хизматида банд бўлган ишчи-ходимларнинг малакаси, маълумоти ва касбий даражаси; сервис соҳаси учун керак бўлган ходимларни тайёрлаш, қайта

тайёрлаш, уларни малакасини оширишни ташкил қилиш даражаси.

Хулоса ва таклифлар(Conclusion/Recommendations)

Хизмат кўрсатиш корхоналарининг ижтимоий ва иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичлари тизимида иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари алоҳида ўринга эга.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарур:

– иш жойларининг миқдор ва сифат жиҳатидан мавжуд меҳнат ресурслари билан мувозанатини таъминлаш;

– меҳнат ресурсларини меҳнат фаолиятида иштироки асосида ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш ҳажмини ўстириб боришнинг таъсирчан усуллари яратиш;

– хизмат кўрсатиш жараёнларини механизациялаш ва автоматлаштириш;

– меҳнатда банд бўлиш шарт-шароитлари ва шакллари тақомиллаштириш;

– меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг сифат жиҳатларини ошириш;

– меҳнат ресурсларининг касбий-малака даражасини ўстириш.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш қуйидаги босқичларда амалга оширилиши зарур:

– меҳнат унумдорлигини оширишнинг мақсадлари ва тамойилларини аниқлаш;

– зарур воситаларни (хизмат кўрсатиш жараёнини режалаштириш, меҳнат унумдорлигини ошириш резервларидан фойдаланиш

самарадорлигини баҳолаш ва ҳ.к.)ни ишлаб чиқиш;

– меҳнат унумдорлигини ошириш резервлари ва имкониятларини аниқлаш;

– меҳнат унумдорлиги ошишини режалаштириш (режалаштиришнинг мақсадли кўрсаткичлари, ўлчашни бошқа кўрсаткичлари тизими (мисол учун, маҳсулот сифати, турмуш сифати, инновациялар), баҳолаш ва назорат усуллари, конкрет бажариладиган тадбирлар рўйхати, маъсулларни аниқлаш);

– меҳнат унумдорлиги мониторингини узлуксизлигини таъминлаш ва унинг динимикасини

назорат қилиш тадбирларини ишлаб чиқиш;

– меҳнат унумдорлигини ошириш бўйича чора-тадбирларнинг самарадорлигини баҳолаш.

Шундай қилиб, хизмат кўрсатиш корхоналарида самарадорликни оширишга йўналтирилган хизмат кўрсатиш жараёнларини интенсивлаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Бу жараён хизматларни ишлаб чиқаришда инновацион бошқариш усуллари ва технологиялардан фойдаланишни талаб қилади. Мазкур жараён нафақат хизмат кўрсатишнинг инновацион омилларидан фойдаланишни, балки кўрсатилаётган хизматлар сифатини ҳам ошириб боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Аванесова Г.А. Сервисная деятельность: Историческая и современная практика, предпринимательство, менеджмент: учеб. пособие для студентов вузов / Г.А. Аванесова. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 317 с.
2. Ватолкина, Н. Ш. Методы оценки качества услуг: сравнительная характеристика / Н. Ш. Ватолкина // Russian Journal of Management. – 2016. – Т. 4., № 3. – С. 374-382.
3. Ерофеева А.П. Модернизация системы управления персоналом на предприятиях сферы услуг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Великий Новгород: 2014. – С. 141.
4. Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Ўқув кўлланма. – Т.: «Иқтисод-молия», 2008. - Б. 133.
5. Саркисов С.Э. Менеджмент: словарь справочник. – М.: АНК ИЛ, 2005 – С. 551.
6. Управления и организация в сфере услуг: теории и практика»: Service management and Operation – 2-е международ изд. (пер.с англ нар.наук ряд. В.В. Кулибановой) / К.Хаксвер, Б.Рендер, Р.С.Рассел, Р.Г.Мердик – Спб и. др: Питер бух. 2002. – С. 496.
7. Эмирсон Г. Двенадцать принципов производительности. – М.: Экономика, 1992, – С. 216.

CONTENTS

1	MAMLAKATIMIZDA RAQAMLI BANKLAR FAOLIYATI TAKOMILASHTIRISH YO'LLARI	
	S.B. Boboqulov, M.B. Boymurotova	4-11
2	АГРОХИЗМАТ- РАҚАМЛАШТИРИШ, МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ВА ДИВЕРСИФИКАЦИЯЛАШ	
	К.Ж. Мирзаев	12-19
3	HUDUDİY TURIZM SALOHİYATINI BOSHQARISHNING VOSITALARI	
	Sh.A. Xolbayev	20-26
4	ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ИНВЕСТИЦИОННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ УЗБЕКИСТАНОМ И ГЕРМАНИЕЙ	
	С.Ш. Маматкулова	27-32
5	INNOVATSION FAOLIYATNI MOLIYALASHTIRISH: NAZARIYA VA AMALIYOT	
	D.M. Malikova, I.Sh. Burxonov	33-39
6	ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТДА ТУРИЗМ СОҲАСИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИНИ ПРОГНОЗЛАШНИНГ ЭКОНОМЕТРИК МОДЕЛАРИ	
	Камолиддин Шодиев, Фарходов Азизжон	40-51
7	TO'SIQSIZ TURIZMNI STRATEGIK RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	
	S.B. Sharipov	52-56
8	O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI	
	A.P. Xolmatova	57-63
9	SAMARQAND VILOYATI SANOAT KORXONALARINING HOZIRGI HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	
	J.K. Boymurodov	64-73
10	MAROSIM XIZMATLARI SOHASIDAGI IJTIMOY AHAMIYATI VA NAZARIY JIHATLAR	
	X.T. Meyliyev	74-80
11	SAVDO KORXONALARIDA ISHCHI-XODIMLARNI MODDIY RAG'BATLANTIRISH TIZIMI ORQALI MEHNATNI BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH	
	N.Z. Ibragimova	81-88
12	TO'GRIDAN-TO'G'RI XORIJIY INVESTITSİYALAR BILAN INFLATSIYA DARAJASI VA AHOLI O'SISHI YOKI KAMAYISHI O'RTASIDAGI MUNOSABATILARNI EKONOMETRIK MODELLAR BILAN TAHLIL QILISH	
	A.J. Saydullayev	89-102
13	O'ZBEKISTONDA DAVLAT XIZMATLARI KO'RSATISH MILLIY TIZIMINI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI	
	H. Hasanov	103-111
14	JAHONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING O'SISHI VA GLOBAL INTEGRATSIYA SHAROITIDA, O'ZBEKISTON MOLIYA BOZORI ORQALI INVESTITSİYALARNI JALB QILISH SAMARADORLIGI	

	N.D.Khusanov	112-118
15	МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНИШИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР	
	Л.Ш.Кулдошев	119-127
16	XIZMAT KO'RSATISH KORXONADA XODIMLAR MEHNATINI RAG'BATLANTIRISHNING IJTIMOY-IQTISODIY MOHIYATI	
	Sh.Xayrullayev	128-138
17	KICHIK TADBIRKORLIK KORXONALARIDA RISKLARNI BAHOLASH USLUBIYATI	
	Б.М.Турсунов	139-153
18	ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИДА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИКНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ	
	А.Б.Фарходов, Д.Б.Фарходова	154-165
19	САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА МАИШИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	
	Ш.С.Шарифов, Э.Т.Хамдамов	166-172
20	МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНИШИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР	
	Н.У.Султанова	173-181
21	KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI TADQIQ QILISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	
	H.R.Rustamova	182-188
22	INNOVATSION FAOLIYATINI RAG'BATLANTIRISH TIZIMI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR	
	Sh.B.Bahodirov	189-194
23	BOG'DORCHILIK TARMOG'IDA AGROKLASTERLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	
	F.Norbekov	195-199
24	PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF NATURAL TOURISM IN OUR COUNTRY	
	M.M.Rabbimov, J.B.Haydarov	200-205
25	ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ ОИЛА ФАРОВОНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИНСОН КАПИТАЛИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАСИ	
	Б.Р.Рахматуллаев	206-214